

СОФИЙСКИ УНИВЕРСИТЕТ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“

ФИЛОСОФСКИ ФАКУЛТЕТ

Катедра „Философия“

Боян Владимиров Баханов

Правните норми като езикови конвенции

АВТОРЕФЕРАТ

На дисертационен труд

За присъждане на образователна и научна степен „Доктор“

По научна специалност „Философия“

Научен ръководител: проф. Анета Карагеоргиева

София, 2021 г.

СЪДЪРЖАНИЕ

1. Актуалност на темата.....	3
2. Основни цели.....	5
3. Обект и предмет на изследването.....	5
4. Основни методи, използвани в хода на изследването.....	5
5. Основни теории и автори, включени в дисертационния труд.....	6
6. Общо представяне на дисертационния труд.....	6
7. Заключение.....	36
8. Приноси.....	39
9. Публикации по темата.....	41
10. Библиография.....	42

1. АКТУАЛНОСТ НА ТЕМАТА

Правото не би могло да съществува без езика. Единствено и само посредством езика, нормотворческият авторитет би могъл да формулира и изрази своята воля. Именно в нормотворческата дейност често повтарящи се реални обществени отношения или житейски факти получават правна регламентация, като биват преобразувани в общи и абстрактно изразени юридически факти в хипотезата на съответна правна норма. Правните норми пораждат задължение за поведение, когато се осъществят определени факти в действителността (възможни светове), наподобяващи тези, предвидени в хипотезата на нормата. Именно тук се създава връзка между езиково и извънезиково, т.е. посредством означаване реални фактически ситуации се преобразуват в юридически факти и действителни субекти – X, Y и Z, се преобразуват в абстрактно изразеното трето лице в хипотезата на нормата. Те биват категоризирани посредством понятия и изрази, които са колкото еднакви, толкова и различни във всяка една правна система. По този начин един и същи факт от действителността, получавайки правна регламентация в две различни правни системи, би могъл да бъде изразен чрез термини, различаващи се в значителна степен един от друг. Това е така, защото подобно на всеки тип мислене, юридическото също не може да бъде отделено от езика, на който се формира. То е, така да се каже, детерминирано от него. „Правото и езикът са тясно свързани в това, че обикновено са продукти на едни и същи социални, икономически и културни влияния. В същия смисъл културното наследство е заложено в правото, включително езиковото измерение“.¹ Ето защо, както всекидневният език изразява мисленето, така и езикът на закона изразява нормотворческото мислене в съответното общество. Така цялостният нормотворчески процес бива обвързан с набор от когнитивни дейности в съзнанието на нормативния авторитет. Вследствие на това, на база общи абстракции, бива формулирано изискване за едно всеобщо обществено поведение, което трябва да бъде изразено по възможно най-разбираем за адресатите начин.

Сега нека за миг си представим, нормотворец, който си служи със свой собствен, личен език, посредством който формулира лингвистичното съдържание на правните разпоредби. Една такава хипотетична ситуация изглежда меко казано обезпокоителна, тъй като в такъв случай смисълът, вложен в правните разпоредби, би останал

¹ Ana M. Lopez-Rodriguez, „Toward a European Civil Code Without a Common European Culture?: The Link Between Law, Language and Culture,“ Brooklyn Journal of International Law 29, № 3, (2004): p. 1211.

неразбираем както за адресатите на правните норми, така и за длъжностните лица, съблюдаващи тяхното спазване. Това би породило явен проблем с координацията (в смисъла на Люис), което би попречило на правото да изпълнява своите многоаспектни функции. По този начин, така, както Върв „Философски изследвания“ Витгенщайн говори за невъзможността на един частен език, така и адресатите на правните норми биха могли да съблюдават техните изисквания единствено ако разбират смисъла на повелята, вложена в тях. Затова тя следва да бъде изразена по достъпен и общоразбираем начин, посредством думи, чийто смисъл бива разбран от всеки. В противен случай правото не би било в състояние пълноценно да изпълнява своите функции като основен нормативен регулатор на обществените отношения, отправящ общи, еднозначни послания до всички адресати на съответното правило. Нещо повече, това езиково значение следва да се разглежда като презюмирано конвенционално. Съхраняването и легитимното действие на правото се нуждае от тази презумпция за общоразбираемост във влаганото значение. В противен случай би се достигнало до нарушаване на фундаментални юридически принципи. Ако дори хипотетично се достигне до тяхното нарушаване, това води и до нарушаване на принципите за справедливост. От тук следва, че правният ред е нарушен, а неговото легитимно действие е под въпрос. Ето защо нормативните правила, предписващи поведение, трябва да бъдат изразени по общодостъпен начин. По този начин конвенционалността на правната норма се превръща в нейно вътрешно качество. По този начин въпросът за конвенционалната обусловеност на правните норми се превръща в много повече от пожелателно условие, трансформирайки се в необходима предпоставка за правилното функциониране на нормативните текстове, а дори може да се каже, че се превръща в едно от необходимите условия за легитимността на правото в съответното общество. Вероятно подобни съображения стоят в основата на факта, че подобна конвенционална обусловеност в езика на нормативните актове бива имплицитно дори в текста на самото действащо законодателство. В Закона за нормативните актове и Указа за неговото прилагане биват обединени редица текстове, пряко свидетелство за недвусмисления нормотворчески стремеж към яснота, еднозначност и еднообразна езикова употреба в законовата лексика. Затова макар и в процесите на интерпретация на нормативните актове често да се достига до разминаване между влаганото и извлечаното езиково значение, все пак можем да говорим за едно презюмирано конвенционално значение в нормативния текст, което остава непроменено. Така да се каже, конвенционалността се превръща в иманентно качество на закона, регламентирана

от самия закон. Поради тази причина проблемът за конвенционалния характер на правните норми, тема на настоящата дисертация, представлява актуален въпрос във всяко правено общество.

2. ОСНОВНИ ЦЕЛИ

Основните цели на настоящото изследване са от една страна да се представят и изследват правните норми като езикови конвенции, а от друга, да се установи какви фактори влияят върху тези конвенции, отграничавайки конвенционално от неконвенционално езиково значение в езика на закона. От своя страна успешното изпълнение на така поставените основни цели би предоставило едно допълнително средство за по-доброто познаване и разбиране на сложната и комплексна лингвистична архитектуроника в езика на закона, често доста трудната за разбиране законова лексика, както и на конвенционалните аспекти, иманентни за нея.

3. ОБЕКТ И ПРЕДМЕТ НА ИЗСЛЕДВАНЕТО

Настоящото изследване има за обект езиковите конвенции, а негов предмет са правните норми.

4. МЕТОДИ, ИЗПОЛЗВАНИ В ХОДА НА ИЗСЛЕДВАНЕТО

Основни общонаучни методи, които ще намерят приложение в хода на изследването, ще бъдат индукция; дедукция; анализ и синтез; сравнение и аналогия.

Специализираните научни методи, които ще бъдат използвани в хода на изследването, са: концептуален анализ - защото както казва Д. Елчинов: „концептуалният анализ остава най-важният и най-всеобхватният метод на философията. [...] И той може да се представи като единственият метод на философията, доколкото се занимава с анализ на езика, а цялата философия се прави на определен език“²; ;

² Димитър Елчинов, Теории за истината (София: УИ Св. Климент Охридски 2015), с. 25.

философско-херменевтичен и правно-догматичен. Като направление в херменевтиката, правната херменевтика потвърждава възгледа, че методите на философията са подходящ обяснителен способ за изследване на езика на правото. Ето защо, друг специализиран научен метод, който ще бъде приложен в изследването, ще бъде правно-херменевтичният.

5. ОСНОВНИ ТЕОРИИ И АВТОРИ, ВКЛЮЧЕНИ В ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

Късната философия на Витгенщайн ще бъде един от основните обяснителни способности, с чиято помощ ще бъде аргументирана и защитена основната теза, показвайки лингвистичния израз на правните норми като вид конвенционална употреба в юридическата лексика. Сред останалите философски концепции, които се прилагат към изпълнението на така поставените основни цели, са теорията на Д. Люис относно конвенционалния характер на нормативните правила, тези на Дж. Остин и П. Грайс за езиковото значение, както и множество научни изследвания, посветени на тяхното цялостно познаване.

Макар проблемът за правните норми като езикови конвенции да не е широко изследван в българската литература, в текста са разгледани множество философски и правни научни трудове на утвърдени български автори, с чиято помощ се осигурява неговата представителност и се затвърждава основната теза на изследването. Сред основните философи, чиито трудове са включени в текста, са А. Карагеоргиева, И. Колев, С. Герджиков, В. Бузов, А. Кънев, Б. Моллов и др. Изследователите от областта на правото, на чиито трудове се опира дисертационния труд, са Р. Ташев, Д. Милкова, Ж. Сталев, Т. Колев и мн. Др.

Философията на езика на правото е относително добре развита в чуждата литература. Ето защо в изследването са включени и голям брой научни публикации на чужди автори ,като например текстове от А. Мармор, А. Аарнио, Р. Алекси, А. М. Лопес-Родригес, П. Легранд, Р. Карстън, С. Сарчевич и мн. др.

6. ОБЩО ПРЕДСТАВЯНЕ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

Текстът е структуриран в три глави, всяка от които се състои от по три параграфа, включващи по три секции.

В началния параграф от първа глава се установява и тълкува обусловеността на правото от социалните конвенции в обществото. За целта в текста се развива тезата, че в предправната обществена организация междуличностните отношения са се основавали и регулирали посредством социални конвенции и се показва, че последващото развитие на обществото и съзнанието на индивидите в него водят до появата на правото и последващата институционализация на голяма част от тези конвенции, трансформирайки ги във властнически институционални правила. В този параграф се разглежда въпроса за възникването на правото и неговата обусловеност от развитието на съзнанието у човешкия индивид. Паралелно с това се разглежда въпроса за появата на правото, тъй като един сложен нормативен регулатор като него не възниква още с появата на човешкото общество, а предполага, освен всички други фактори (икономически, социални, духовни), и определено равнище на нормативната култура на обществото. А това вече дава основание на много автори да смятат, че възникването на правото се предхожда от едно определено състояние на развитие на нормативната култура на човешкото общество, което те определят като предправно регулиране на обществените отношения, като своеобразен „порядък без право”.³

В първобитните общества обичаите са играели изключително голяма роля, защото те са служели като естествен нормативен регулатор за поведението на общността, както и за установяване на мир, съгласие и сплотяване на семейството. Тези автохтонни нормативни правила са един вид „човешко изобретение, разработено като адаптивен механизъм за поддържане на ефективно оцеляване на индивидите, подгрупите и субекта, съставляващи обществото”.⁴ Освен това, за тях е характерно, че те се възприемат посредством следването на поведението на членовете в обществото и всяко отклонение от него се санкционира от самото общество, а не от специализиран орган. Този характер на разглежданите правила за поведение дава основание на някои

³ Димитрина Милкова, *Обща теория на правото* (София: ИК Албатрос 2001), 31.

⁴ Margaret Gruter and Paul Bohannan eds., *The evolution of law* (Santa Barbara: Ross-Erikson Publisher 1983), p. 31.

изследователи да ги определят като „мононорми“⁵, а предправната обществена организация като „мононормативно регулиране на обществените отношения“.⁶

Според Ж. Сталев именно посредством тази мононормативна система от правила се осъществява координирано поведение между отделните членове в обществото. Координирано е съжителството, когато то е съобразено с присъщ на съответното общество порядък. Той се състои в масово следвани образци (шаблони) за поведение. Затова общество и порядък са неразривно свързани. Порядъкът е условие за съществуване на обществото и на включените в него организми.”

Една такава симбиоза изглежда относително безпроблемна, докато не се създаде ситуация, в която се появи повтарящ се проблем с координацията, при която е трудно да се постигне съгласуваност в действията заради множеството участници в нея. За да се избегне подобен род некоординирано поведение, всеки от участниците трябва да избере да следва линия на поведение, предпочитана от останалите. Според Люис, в такъв случай хората биха избрали най-очевидното решение, при условие, че и другите биха се спрели на същото, което ще осигури нужната съгласуваност за решаване на ситуацията.

Макар и на едно много по-примитивно ниво, в предправното общество са действали именно социални конвенции, посредством които се е регулирало и координирало поведението в общността. Затова отделният индивид е действал по точно определен начин, очаквайки от всички останали сходно на неговото поведение. Тук макар поведението, продиктувано пряко от действащите конвенции и поведението, продиктувано от страха от санкция да могат да се разглеждат като два отделни стимула, все пак нормативната сила на конвенционалното правило се оказва с по-голяма тежест, тъй като обикновено хората следват общоприетото поведение. Ето защо допълнителният фактор се изразява от иначе тавтологичното „мълчаливо съгласие“ или „мълчаливото споразумение“ (Tacitus consensus)⁷. По този начин задължителността на обичая е по-скоро психологическа, отколкото юридическа. Ето защо именно психологическият характер на задължителността прави следването на обичая всеобщо. Това дава основание обичаят да бъде определен като „мълчаливото съгласие на хората,

⁵ Лъчезар Дачев, цит. съч. с. 33.

⁶ Пак там.

⁷ Alan Watson, *The Evolution of Law* (Baltimore: The Johns Hopkins University Press 1985), p. 44.

дълбоко вкоренено чрез продължителна употреба”⁸, тъй като конвенционалните практики се създават именно посредством колективното съгласие, което е гарант и критерий за тяхната валидност. Затова тези конвенции (обичаи) се следват съзнателно, като нещо редно, но не се осъзнават като съпреживяване”. Затова възникването на правото се дължи именно на готовността на човека за правни преживявания, тъй като неговото развитие е достигнало до ниво, в което той е способен да осмисля правилното, нормалното и редно поведение като дължимо. Това дава основание да се заключи, че правото се обуславя от съзнанието, защото колкото по-съзнателен е човекът, толкова по-развито е и неговото чувство за ред, справедливост, правилно и грешно. Тези категории се формират върху основите, поставени в резултат на осмислянето на основните потребности и интереси и по думите на И. Кант се превръщат в „праобрази на определени правила”.⁹

По своята същност правното преживяване представлява именно способността на съзнанието за интегриране на „определени императивно-атрибутивни преживявания”¹⁰, чиято двойственост изразява връзката между субективното право и насрещното му задължение в съзнанието на техните носители. Възможността на правните субекти да осъзнават както субективното право – т.е. корелативната връзка между правата и насрещните им задължения, така и обективното право – правото като система от норми, е именно тяхната способност за интегриране на правото. Следователно тези субекти притежават по-силно интегрирана когнитивна система, която казано метафорично им позволява да „виждат както отделните дървета, така и гората в нейната цялост”. Обратно, тези, чиято когнитивна система е по-слабо развита, не виждат взаимоотношенията, които обвързват отделните дървета в гора. Затова способността за интегрирано поведение, основаващо се на правни преживявания отличава човека от предправното общество от човека, чийто действия се ръководят от правила, основани на право.

Казаното до тук дава основание да се предположи, че този етап от развитието на човешкото общество води до появата на един нов, неприсъщ за по-ранното общество

⁸ Alan Watson, *The Evolution of Law* (Baltimore: The Johns Hopkins University Press 1985), p. 44.

⁹ Кант, И. (1964) цит. в: Димитрина Милкова, *Обща теория на правото* (София: ИК Албатрос 2001), с. 53.

¹⁰ Вихрен Бузов, *Философия на правото и правна логика в глобалната епоха* (София: ИК Абагар 2010), с. 85.

вид социални конвенции, а именно „дълбоките конвенции“.¹¹ Те възникват като „нормативни отговори на основни социални и психологически нужди. Освен това, дълбоките конвенции изпълняват относително основни функции в нашия социален свят“.¹² Тук вече може да се говори за дълбоки конвенции в правото, тъй като на този етап от развитието на обществото вече са на лице психологическите фактори, водещи до тяхното възникване, правещи възможна принадлежността към един общ правопорядък, присъщ на съответното общество. За това, както ние, като хора, „споделяме общ свят, обща форма на живот“¹³, така споделяме и едно общо право, диференциращо се в различни правни системи за съответното общество (държава).

В следващия втори параграф на дисертацията се изследва въпросът за онтологията на правото. В него се подкрепят възгледите на Мармор, Х. Харт и Х. Келзен, че ролята на дълбоките конвенции в съвременната правна система са критерий за легитимност на изграждащите я нормативни актове, както и за нейните основни начала и традиции.

Като изхожда от тезата на правния позитивизъм, че всяка правна система си служи със свои собствени правила, които определят какво се счита за източник на правото, Мармор развива тезата, че тези правила са повърхностни конвенции, които са инстанции на дълбоки конвенции и именно тези дълбоки конвенции определят основите на една правна система.

Освен това правото бива разгледано като онтологически сложно явление, като правните норми биват посочени като основополагащият фундамент, който не само изгражда основния онтологичен пласт на всяка правна система, но и се явява събирателен елемент за всички останали бития в системата на правото. Това способства за поставянето на фокус върху фундаменталната роля на правната норма в съвременната правна система, както и посредством общотеоретичен прочит, да се разкрие нейният комплексен характер. В текста се показва, че правната норма е изградена от няколко елемента, като по този начин нейната реализация се оформя като последователна логическа верига.

¹¹ Andrei Marmor, *Social Conventions from Language to Law* (Princeton and Oxford: Princeton University Press 2009), p.59.

¹² Andrei Marmor, *Social Conventions from Language to Law* (Princeton and Oxford: Princeton University Press 2009), p. 58.

¹³ Сергей Герджиков, *Философия на относителността* (София: ИК Екстрем 2012), с. 139.

Нормите са израз на дължимото, те олицетворяват онова, което трябва да бъде, което трябва да се направи и като такава нормата е „Идеална мисловна проекция в бъдещо време“.¹⁴ Разглеждана като чисто езиков израз, правната норма представлява общо и абстрактно изразено правило за поведение, обединяващо множество потенциални реализации и съответно множество адресати, като „всеки един от тях може да бъде идентифициран посредством механизмите на правната херменевтика“.¹⁵

Текстът на правните норми е адресиран към т.нар. от Шаранкова „безлично трето лице“¹⁶, което означава, че посредством интерпретацията на езиковия израз на нормата се идентифицира нейният адресат.

В последния трети параграф от първа глава се поставя проблемът за истинността в правните норми, търсейки отговор на въпросите дали правните норми подлежат на оценка по истинност и ако такава оценка е възможна, то кой би бил най-подходящият познавателен способ, чрез който да се осъществи това. За тази цел в параграфа се обсъждат основни философски теории, посветени на тази проблематика. В последствие се предлага комплексен подход, поставящ акцент върху езиковото проявление на правните норми, който според изразената теза би могъл да бъде приложен към постигането на достоверна истинна стойност на нормата и да отговаря на нейния сложен и комплексен характер. Именно с тази цел от една страна в текста се прилагат методите на деонтичната логика и теорията за възможните светове, представяйки правните норми като един възможен свят, където нормата винаги е истинна по силата на това, че принадлежи към един префиксиран контекст, и от друга, процесът по правна реализация на нормата се разглежда посредством семантичния антиреализъм на Дъмет, като именно с помощта на тази теория се предлага способ за оценка на тяхната стойност по истинност, приписвана в реалния свят.

Този параграф има за цел да покаже как правната система би могла да изгражда една идеална действителност – света на това, което трябва да бъде, света на действащото право. Така постулиран, този възможен свят представя една идеална действителност, в която правата и задълженията биват стриктно съблюдавани, а забраните не се нарушават. Но дори да се стигне до правен спор, неговото правилно разрешаване следва да възстанови обществените отношения до тяхното правилно от

¹⁴ Лъчезар Дачев, Юридически дискурс (Русе: ИК Свида 2004), с. 49.

¹⁵ Жана Шаранкова, Юридическото мислене: Проект за интерпретативна теория (София: УИ Св. Климент Охридски 2001), с. 149.

¹⁶ Цит. съч. 152.

гледна точка на правото състояние. В този смисъл правните норми могат да подлежат на оценка по истинност, защото принадлежат към този префикс и по силата на това, изразеното от тях съдържание винаги се реализира като истинно в префикса (възможния свят).

В последствие се предлага подход за оценка на истинната стойност на правната норма в нефиксиран контекст или реалния свят, като отново това се осъществява на основата на езиковото проявление на нормата. Ако в процеса по правоприлагане съдът припознае X като адресат на съответната правна норма, правният казус би бил решен успешно, но също така самата правна норма ще бъде реализирана като истинна в реалния свят (нефиксирания контекст). Но именно фактът, че тази истина трябва да бъде потърсена в случили се в минал момент събития, прави този процес уязвим за грешки, тъй като реалистите приемат, че голям брой твърдения, в това число и тези, свързани с миналото, „притежават трансцендиращи верификацията условия за истинност”.¹⁷ Това означава, че ние не бихме могли да утвърдим със сигурност тяхната стойност по истинност. Едно такова възможно обяснение може да бъде потърсено в антиреалистката теза, предложена от М. Дъмет. Той „отхвърля принципа за бивалентността”¹⁸, защото смята, че дадено твърдение е истинно или неистинно не по силата на някакви условия, от които зависи неговата стойност по истинност, а заради „условия, поради които ние сме в състояние да го утвърждаваме като истинно”.¹⁹ Това насочва към възгледа на Дъмет, че способността ни да разбираме дадена пропозиция се състои не в откриването, а в разпознаването на доказателствата за нейната утвърдимост. Това означава, че една такава пропозиция притежава условия, които я причисляват към групата на ефективно решимите пропозиции. Когато пред нас стои пропозиция, чиято истинност не можем да утвърдим, това не означава, според Дъмет, че тя притежава трансцендиращи верификацията условия за истинност. За да може да бъде решена успешно една такава пропозиция, смята британският философ, трябва да приемем знанията си за истината като „епистемично ограничени”²⁰, т.е. за да може да се достигне до истината, е необходимо тя да бъде разглеждана „в термини като правилна или обоснована утвърдимост”.²¹ С други думи, приемайки дадена пропозиция

¹⁷ Пак там.

¹⁸ Michael Dummett, *The Seas of Language* (Oxford: Clarendon Press 1996), p. 467.

¹⁹ *Ibid.*, p. 469.

²⁰ Цит. съч. с. 361.

²¹ Благовест Моллов, *Лекции по философия на езика* (София: ИК Проектория 2014), с. 361.

за истинна, означава, че съществуват основания тя да бъде утвърждавана или някакво друго нейно свойство, „конструирано от обоснована утвърдимост“.²² По този начин истинността на съответните правни норми от префиксирания контекст (света на дължимото), се пренася в нефиксирания такъв (реалните обществени отношения) посредством тяхната реализация. Така може да бъде поставен знак за равенство между фактическо и дължимо, а правната норма може да бъде оценена и утвърдена като истинно реализирана и в двата свята.

Това цялостно разгръщане на сложния и комплексен характер на нормите ще позволи в текста да експлицира фактът, че езиковото значение на нормите е това, което стои в основата на тяхното правилно действие, а дори може да се каже, че е необходима предпоставка за цялостното функциониране на системата на правото. От една страна въз основа на изследваните в първа глава характерни особености на социалните конвенции, а от друга на правните норми като социални регулативни правила, се поставя акцент върху конвенционалните особености на лингвистичното проявление на правните норми, или с други думи правните разпоредби.

В първи параграф от втора глава на дисертационния труд правните разпоредби се разглеждат като социални езикови конвенции. Правните разпоредби са езиковото проявление на правните норми, защото именно чрез тълкуване на разпоредбите се формират самите правни норми като продукт на юридическото мислене, което намира езиково отражение в правните разпоредби. Тук може да се каже, че правните норми достигат до своите адресати като един вид виртуална проекция на реалните обществени отношения, които имат за цел да регулират. Под виртуална проекция тук трябва да се разбира смисъла, който С. Герджиков влага в това понятие, а именно: „отнесеността между виртуално и реално посредством проекцията на смисъла на един знак в друг знак, чрез техния общ смисъл“.²³ Но ако нормотворческият авторитет не изрази правните разпоредби по възможно най-ясния и достъпен за адресатите начин, правните норми не биха могли да бъдат разбираеми, което ще постави под въпрос тезата за тяхната конвенционалност. С други думи ако хипотетично се каже, че нормотворецът използва частен език, той не би могъл да произведе желания резултат, т.е. правните норми губят своя регулативен характер. Ето защо и Витгенщайн възприема езика като изграден от конвенции. Но макар да не използва определението „конвенционален“,

²² Пак там.

²³ Сергей Герджиков, *Философия на относителността* (София: ИК Екстрем 2012), с. 51.

Витгенщайн все пак смята, че всеки език е такъв и затова както дефинициите, с които си служим, за да обозначаваме нещата, така и семантичните правила за тяхното свързване в значещи вериги, също са конвенционални. Това означава, че когато използваме думи от езика, ние, освен че говорим на общоупотребимия за нашата езикова общност език, спазваме и съответните езикови конвенции и така успешно комуникираме с останалите в общността, защото ако си служим с „частен език“, ние няма да имаме критерий, по който да определяме правилността на значението на използваните от нас думи (ФИ§258).

Тезата на Витгенщайн без съмнение е относима и към езика на правото, чиято цел е да бъде достъпен и разбираем от всички. Преди всичко адресатите на правните разпоредби трябва да разбират техния смисъл, за да могат да спазват техните предписания. Но ако може значението на дадена дума да се определи като „употребата на тази дума в езика“ и същевременно разглеждаме значението на думите и изразите като конвенционално, то тогава как може да се обясни фактът, че една и съща дума бива използвана с няколко различни значения при различните ѝ употреби? Това не нарушава ли конвенционалния ѝ характер? Според А. Мармор, „думите имат склонност да придобиват конвенционални разширения, допълнително определящи буквалното значение на думата в определени контексти“.²⁴

Витгенщайн намира решение на този проблем със своята теза за семейните прилики (§§65-67). По сходен начин дори и някои термини в правото да притежават лексикална двусмисленост, тя се преодолява от контекста, в който биват употребени. „Конкретното правно значение на едно правно понятие се постига чрез селекция между възможните значения на това понятие и чрез редукция на ирелевантните от тях в конкретната фактическа ситуация“.²⁵ Затова, ако в ежедневиия език в определени случаи може да се достигне до известно неточно разбиране на смисъла или двусмислие, то това е твърде нежелано за целите на правото. Едно такова неразбиране на специфичното езиково послание на отделни разпоредби, а от там и на значението на правните норми, изразени посредством тях, в отделни случаи би довело до неточности в правоприлагането и дори до неправилна или противоречива съдебна практика (което отново ни връща към проблема с координацията). Точно поради тази причина

²⁴ Andrei Marmor, *Social Conventions from Language to Law*(Princeton and Oxford: Princeton University Press 2009), p. 105.

²⁵ Жана Шаранкова, *Юридическото мислене: Проект за интерпретативна теория* (София: УИ Св. Климент Охридски 2001), с. 162.

„законодателните органи успяват да формулират по-голямата част от това, което искат да кажат с минимални контекстуални вариации на смисъла”.²⁶ За да се избегнат подобен рот нежелани резултати, се създават множество правила, отнасящи се до езика на нормативните актове, които следва да бъдат съблюдавани от компетентните органи в процеса на нормотворчеството. Тези изрично формулирани правила относно езика на нормативните актове съвпадат с тезата на Витгенщайн, че хората са склонни да създават правила, които да обясняват и регулират употребата на думите в езика. Това той нарича „реформиране на езика” (ФИ §132), и смята, че тази реформа е подходяща в практическата употреба на езика, където са възможни недоразумения. Тази уговорка е изключително важна, що се отнася до езика на юридическите актове, тъй като, когато се тълкува даден текст, всъщност се прави опит за установяване на комуникативните цели на нормотвореца, приел съответния нормативен акт. Ето защо, трябва да си даваме ясна сметка, че „това, което законът всъщност казва, е това, което законодателят възнамерява да каже”.²⁷

Вероятно точно със сходни аргументи Остин схваща правните норми като своеобразни заповеди на „суверена, отправени към неговите поданици”.²⁸ В този смисъл правните разпоредби са вид перформативи, изразяващи властническата воля на нормативния авторитет. Така, докато Витгенщайн разглежда значенията на думите в различни контексти (семантика), Остин насочва към тяхната употреба в различни контексти (прагматика).

Изхождайки от теорията на Остин, Л. Дачев развива идеята за диалогичния характер на правото, определяйки го като своеобразен диалог между нормотвореца и адресатите на правото, а средството, чрез което те осъществяват своята комуникация, са юридическите актове. Той ги определя като следствие от перформативната употреба на езика. Езиковият израз на нормативните актове не е просто техен езиков (знаков) израз, а паралелно с него се извършва и някакво действие, имащо правни последици. Когато се говори за перформативния характер на езика на юридическите актове, това по-скоро се отнася до техния цялостен дискурс по силата на това, че посредством тяхното изразяване безспорно се въвежда една промяна в юридическата битийност -

²⁶ Andrei Marmor, *The Language of Law* (Oxford: Oxford University Press 2014), p. 27.

²⁷ Andrei Marmor, *The Language of Law* (Oxford: Oxford University Press 2014), p. 116.

²⁸ Пламен Митков Калев, „Джон Остин и правният позитивизъм,” *Годишник на Бургаски свободен университет* Том 27 (2012): с. 41.

извършва се един вид правна промяна на действителността (това действие наподобява примера на Остин „кръщавам този кораб Кралица Елизабет). В правото този пример може да намери своя еквивалент например когато се гласува законопроект, чрез който се извършва правна промяна на действителността – „одобряването на определен законопроект е форма на колективен речев акт, който има намерение да съобщи съдържанието на законопроекта като официален, т.е. институционално решение на законодателната власт”²⁹, а от своя страна включените в текста правни норми се явяват вид специфичен речев акт с конвенционален характер. Именно чрез такъв вид речев акт, законодателят има за цел да мотивира определено поведение от страна на адресатите на правото, а те от своя страна мотивират своите действия като следствие от изразения речев акт.

Доразвивайки тази теза, следващият параграф изследва нормативните актове посредством теорията на Пол Грайс относно езиковото значение. Присъединявайки се към възгледа, че юридическият език и в частност езикът, на който биват изразени нормативните актове до голяма степен се различава от всекидневния език в обществото. След като се разглеждат тези отлики, в текста биват изследвани конвенционалните специфики на законовата лексика, като се поставя акцент върху интенционалния аспект в нормотворческия процес. В следствие на изразената теза, правните норми биват представени като един вид резултат от нормотворческото намерение или нормотворческата интенция на нормативния авторитет, ЗАЩОТО “обърнем ли поглед към нормативните актове като източник на право, то обусловеността на тяхното издаване от съответни психични процеси в съзнанието на тези, които участват в тяхната подготовка, обсъждане и приемане, е очевидна”.³⁰ П Затова нормативните актове могат да се разглеждат като един вид казване на законодателя и като такива те отразяват неговата интенция, каквато е и основната теза на субективната теория. Тази законодателна интенция има за цел да предизвика определено поведение от страна на адресатите на акта, които се явяват аудитория в смисъла на Грайс.

Когато обаче говорим за езика на правото, едно такова обяснение би било доста неудовлетворително, тъй като за всеки отделен случай адресатите на акта ще трябва да тълкуват волята на законодателя, което потенциално би довело до множество различни

²⁹ Andrei Marmor, *The Language of Law* (Oxford: Oxford University Press 2014), p. 22.

³⁰ Живко Сталев, *Нормативната сила на фактическото* (София: ИК Феня 2007), с. 19.

тълкувания заради сложния и комплексен характер на понятието воля на законодателя. Едно възможно решение на подобен род трудности предлага Скалия, според чийто възглед, когато разглеждаме понятието за нормотворческата воля на законодателя, „ние всъщност не търсим субективно законодателно намерение, а търсим някакво обективизирано намерение, т.е. намерението, което всеки разумен човек би разбрал от текста на закона, поставен в контекста на цялостната нормативна уредба”.³¹ Следователно, когато се тълкува текстът на закона, постигнатото значение се аргументира единствено въз основа на обективизираното в текста на съответната разпоредба.

Вероятно това са само част от аргументите, довели до възникването на „обективната теория”³², тъй като по същество тя застава срещу възгледа, че законът се ограничава единствено до изразената в него воля на законодателя. Обективната теория намира отражение в т.нар. правен текстуализъм. „Като теория за законово тълкуване, той призовава съдиите да тълкуват закона според това, което законодателният орган буквално е казал в текста на влезлия в сила закон, като избягват установяването на всякакви законодателни цели и намерения”.³³ Следователно, изследването на вложеното значение не трябва да бъде ограничавано единствено до интенцията (волята) на законодателя. Трябва да бъде поставен акцент върху „смисъла, който изразява съдържателните елементи на връзката между законодателя и субектите на правото”³⁴, т.е. трябва да се изследва външният израз на правните разпоредби (как те достигат до своите адресати). По този начин се очертават интерпретативни граници, в които значението не зависи от интенцията на автора или се предполага, че то е изказано достатъчно ясно от самото семантично съдържание. Това предполага, че текстът на нормативния акт би трябвало да бъде изразен достатъчно ясно, за да не буди никакво съмнение относно своето значение. Затова, когато се тълкуват нормативни актове, е важно значението на езиковия израз да не поражда съмнения у аудиторията, към която е адресиран даден акт. Но за да бъде изпълнено това условие, е необходимо да се осигури единство в правната лексика и да бъдат съблюдавани присъщите ѝ езикови конвенции. В този процес „става дума за разработване и въвеждане в

³¹ Cited in Robyn Carston, „. Legal Texts and Canons of Construction. A View from 8 Current Pragmatic Theory,” *Law and Language: Current Legal Issue* 15, (2011): p. 26.

³² Росен Ташев, *Теория на тълкуването* (София: ИК Сиби 2007), с. 102.

³³ Andrei Marmor, *The Language of Law* (Oxford: Oxford University Press 2014), p. 107.

³⁴ Росен Ташев, цит. съч. с. 101.

законотворчеството още на етапа на изготвяне на законопроекта на методология за моделиране на правни понятия, на тяхното терминологично обозначаване и най-вече на тяхното унифициране“.³⁵ Този стремеж към единство бива експлициран най-ясно в чл. 37, ал. 1 УПЗНА (думи и изрази с утвърдено правно значение се използват в един и същ смисъл във всички нормативни актове). От една страна тази разпоредба може да се разглежда като един вид гарант, осигуряващ единството на правната лексика в действащото законодателство, като по този начин се избягват множеството семантични разширения на едни и същи думи и изрази. От друга страна това може да се разглежда като своеобразно потвърждение на изразената в текста теза за конвенционалността на езика на нормативните актове. Тук е много важна „унификацията на терминологията, използвана в законодателните актове. Понятийно-терминологичната неопределеност има за резултат появата на противоречия в системата на законодателството, както и тълкуване във формата на заобикаляне на закона, а оттук - и произволно прилагане на правните норми, което в крайна сметка води до правен nihilизъм“.³⁶ Именно придържането към езиковите конвенции, иманентни за езика на закона, е това, което би могло да допринесе за правилното функциониране на правото като единна система от предписания.

Правилата и дефинициите, които правото предвижда, осигуряват единство в правната лексика, която от своя страна способства за еднаквото тълкуване и разбиране на нормативните текстове. Ако обаче при създаването на дадена правна норма законодателят не е взел предвид принципите и средствата, с които тя ще бъде тълкувана, т.е. ако съществува разлика в мисленето при създаването и прилагането на нормата, то правоприложителят - тълкувател очаква едни и същи правила на закона и правната теория да бъдат използвани при строежа и формулирането на нормата, но законодателят в една или друга степен се е отклонил от тях“.³⁷ В следствие на това при интерпретирането на законовите предписания могат да възникнат противоречиви или неясни резултати, които биха нарушили успешната комуникация между нормотвореца и адресатите на правото. Тук се предлага едно възможно решение на това как могат да се преодолеят тези трудности, посредством комуникативните максими, въведени от

³⁵ Тенчо Колев, Теория на правотворческата дейност: Ролята на нетипичния законодател (София: УИ Св. Климент Охридски 2006), с. 342.

³⁶ Пак там.

³⁷ Петров, (2010). Гъжно-смешни разсъждения върху българското нормотворчество, 327-346, 336-337. В: Хрусанов, Д. & Шопов, Т. (Съст.). Език: Насоки за писане и редактиране на правни текстове.

Грайс, които биват съотнесени към избрани нормативни правила, отнасящи се до езика на закона

Според самия Грайс тяхното нарушаване може да се смята за индикатор към аудиторията, че говорителят има интенцията да означи нещо различно от буквалното значение на изречението. Това е относимо и към интенцията на нормотворческия авторитет. За да могат да се ориентират в посланията, които правото като основен и най-важен нормативен регулатор им изпраща, хората трябва да разбират същността на правните текстове, за да съобразяват своето поведение спрямо техните предписания. Но за да може да бъде изпълнено това важно условие, адресатите на правните норми би трябвало да са наясно както с правилата на общоупотребимия език, така и със спецификите в езика на закона. „Тук е необходим език, с който всеки да разбира юридическия език, защото - налага се да признаем - знанието за правото е интегрална част от самото право“. ³⁸ Правният език обаче често е недостъпен за голяма част от членовете на обществото. Следователно, когато адресатите на правото познават всекидневния език, но не познават юридическия, интерпретирането на правните норми ще доведе до постигнато значение, което до голяма степен може да се различава от това, което законодателят е целял да означи с дадената норма. Вероятно това е и една от причините, когато са изправени пред определена реална житейска ситуация, която представлява и съответен правен казус, голяма част от хората да търсят специализирана помощ от експерт. Такива експерти са юристите, които в процеса на своето обучение и практически опит овладяват спецификите и тънкостите в езика на правото. Може би именно това дава основание на Ж. Шаранкова да определя работата на юриста по решаването на даден казус като езиков превод от всекидневния език на юридически и обратното. В този процес можем да разглеждаме интерпретацията на закона като „форма на превод, при която всекидневния език и понятия се анализират или превръщат в юридически език“. ³⁹

Най-често хората, които имат нужда от специализирана юридическа помощ, се обръщат към адвокат. Юридическата консултация, чието основно предназначение е решаването на определен правен казус, може метафорично да се разглежда и като

³⁸ Тенчо Колев, „Правото на езика и езикът на правото,“ Език: Насоки за писане и редактиране на правни текстове (София: УИ Св. Климент охридски 2010), с. 217.

³⁹ Christopher Hutton, *Language, Meaning and The Law* (Edinburgh: Edinburgh university press 2009), p. 51

един вид специфичен „линеен езиков превод“⁴⁰, при който адвокатът играе ролята на посредник (преводач).

Най-често хората, които имат нужда от специализирана юридическа помощ, се обръщат към адвокат. Юридическата консултация, чието основно предназначение е решаването на определен правен казус, може метафорично да се разглежда и като един вид специфичен линеен езиков превод, при който адвокатът играе ролята на посредник (преводач). Разглеждайки въпроса за езиковия превод, в текста се използва теорията на Куайн относно езиковия превод като най-подходящ обяснителен способ. С помощта на тази теория се изследва една от основните трудности в процесите на езикова интерпретация на законовите текстове. По този начин в текста експлицира изначалната неопределеност в интерпретативния процес, тъй като според Куайн, ако съществуват две или повече теории за превод и всички те изглеждат адекватни, не би могло да се разбере коя от тях е правилната, тъй като не е налична достатъчно информация, която да способства разбирането на смисъла, който е вложен в дадено изказване. Според Куайн, това е така, защото когато се опитваме да превеждаме думи от непознат за нас език (каквото тук се явява езикът на правото), съществуват прекалено много възможни значения, което затруднява намирането на еднозначно такова. В такъв случай всеки превод, който сме в състояние да осъществим, никога не би бил абсолютно точен или краен, защото той „проектира онтологията на определен език или теория върху тълкуването и така всяка истина става израз на нечия епистемична позиция“.⁴¹ Това от своя страна може би обяснява защо в процеса на прилагането на правото се наблюдава различно, дори често противоречиво решаване на сходни юридически казуси, като такова дори се открива и в съдебната практика. Това вероятно може да се обясни именно с тази онтологическа релативност между онтологичната схема на правото и тази на фактите, т.нар. фактическо и дължимо в правото. Ето защо, ако от една страна нормативното битие на правото се причисли към света на дължимото, а от друга обществените отношения се причислят към света на фактическото, то връзката между тези две онтологични същности бива осъществена от правните разпоредби, които се явяват сетивно възприемаемият външен езиков израз. Следователно, именно в разпоредбата тази онтологическа релативност бива експлицирана най-осезаемо като такава между езика на правото и ежедневния език в обществото. „Релативността на юридическия език се поражда от органичната му връзка

⁴⁰ преводът е определен като линеен, когато се извършва между езици с паралелна граматика.

⁴¹ Ibid. p. 528.

с ежедневния език и ежедневните преценки на правните субекти. Но това влияние бива филтрирано и канализирано през механизма на тълкуването, чието основно предназначение е да „произведе“ безспорен (обективен) смисъл”.⁴²

Трябва обаче да се отбележи, че при един такъв превод (интерпретация) правилното значение вероятно винаги ще зависи от интерпретатора, тъй като в този процес, както вече бе посочено, съществена роля играе диспозицията на преводача. Вероятно именно това отличава, както казва Халпин, „компетентния учен експерт, който предоставя благонадеждни съвети, от некомпетентния интерпретатор. Проблемът идва, когато двама учени експерти предоставят благонадеждни, но противоречиви съвети”.⁴³

Ако обаче хипотетично се приеме, че се стигне до ситуация, в която трябва да се оценяват две еднакво приемливи интерпретации на едно и също семантично съдържание, е явно, че ще трябва да се отхвърли като неправилно значението, постигнато от единия интерпретатор. Но в такъв случай вторият интерпретативен отчет също би могъл да бъде отхвърлен като неприемлив, както и всеки следващ такъв. Това е така, защото в тези случаи не са налице ясни и сигурни критерии, въз основа на които да бъдат обосновани заключенията за начините, по които са постигнати тълкувателните резултати. В такива случаи, когато се интерпретира единствено езиковият израз (семантичното съдържание) на нормативния акт, абстрахирайки се от целите на неговия създател, интерпретаторът често може да постигне значение, което не отговаря на законовата цел. Дори нещо повече, той често би достигнал до интерпретативни резултати, които се разминават или са в противоречие помежду си. До подобни хипотетични ситуации може да се стигне най-често ако съществува разминаване между значението на правните предписания и значението, което нормотворецът е искал да вложи в тях – т.е. ако съществува разлика между значението на езиковото съдържание и това, което нормотворческия авторитет е целял да означа посредством неговото изказване. Такова разминаване Грайс нарича разлика между значението на изречението и влаганото значение. Първото е предмет на семантиката, а второто на прагматиката, чийто еквивалент в правото може да бъде открит съответно в текстуализма и интенционализма. В тези случаи според текстуализма „не можем да се позоваваме единствено на семантичното съдържание, а трябва да се ръководим от

⁴² Ташев, Р. (2007). с. 116.

⁴³ Andrew Halpin, „Language, Truth, and Law,” *Law and Language: Current Legal Issues* 15 (2011): p. 72.

множество различни прагматични фактори”.⁴⁴ Вероятно в определени случаи, за да се справим с подобен род интерпретационни трудности, най-правилният метод би бил интенционалистският подход. Обаче нито правният интенционализъм, нито правният текстуализъм, разглеждани самостоятелно, са в състояние да обяснят с абсолютна категоричност комплексния характер на значението в нормативния акт. Всяка една от тези доктрини успешно разкрива това значение от един или друг аспект, но едва когато те се приложат съвместно, може да се направи аргументирано заключение. „Въпреки че интенционализмът и текстуализмът често се приемат за две противостоящи си интерпретационни доктрини”⁴⁵, според Р. Карстън, правилата и методите на текстуализма, изобщо не противоречат на целите на интенционализма. Следователно тук правилният подход, който ще спомогне най-добре да бъдат обяснени значенията в нормативните актове, е т.нар. от Мармор „текстуализъм в контекст”.⁴⁶ Но макар да са резултат от едно и също семантично съдържание, в процеса на интерпретация на нормативните текстове вложеното и постигнатото значение често могат да се разминават до степен на противоположност. В тази връзка Р. Карстън употребява много подходяща метафора, която описва именно тълкувателния процес. Той определя това, което законодателят е целял да означае посредством правния текст и значението, което интерпретаторът открива в него, като „две страни на една и съща комуникативна монета, които обаче не винаги съвпадат напълно”.⁴⁷ Вследствие на това разминаване в хода на отделните юридически дискурси на правоприлагане в някои случаи може да се достигне до т.нар. „преозначаване”⁴⁸ на вложеното от нормотворческия авторитет значение в текста на даден нормативен акт. Връщайки се отново към метафората на Карстън, трябва да се каже, че монетата все пак винаги има две противоположни страни. Тук обаче трябва да бъде поставен акцент върху факта, че това постигнато значение притежава вторичен произведен характер. Т.е. извън конкретния контекст обективния езиков израз на нормата остава непроменен - значението, вложено от законодателя се запазва, променя се единствено конкретното (постигнатото) значение. По този начин „интерпретацията е ограничена от дисциплиниращи правила и от

⁴⁴Andrei Marmor, *The Language of Law* (Oxford: Oxford University Press 2014), p. 117.

⁴⁵Robyn Carston, *ibid.* p. 24.

⁴⁶Andrei Marmor, *ibid.* Chapter 5. *Textualism in Context*, pp. 107-130.

⁴⁷(Carston 2013, 24)

⁴⁸Шаранкова, цит. съч. С. 302.

наличието на тълкувателна общност, която признава стандартите и набор от норми, които надхвърлят конкретната гледна точка на лицето, предлагащо интерпретацията”.⁴⁹

Именно придържането към тези езикови юридически правила и конвенции способства за единството и съхраняването на онзи специфичен първосмисъл, който е гарант за пълноценното функциониране на правото като надличностно съзнание. Тук по-скоро творческата роля на интерпретатора не само не възпрепятства пълноценното функциониране на правото, напротив, опосредства неговото развитие и смислово обогатяване. Това позволява „пълното съдържание на понятието да бъде доопределено контекстуално съобразно (взаимо)действията на агента”.

В следствие от казаното се извеждат три типа значение на правната норма: интенцията на действителния законодател, конкретния смисъл при правоприлагането и собственото феноменологично значение на правната норма”.⁵⁰

Тъй като в хода на изследването бе установено, че интерпретативното или постигнатото значение често се отклонява от изначалното такова, се предлага конвенциалността в езика на закона да бъде ограничена единствено до лингвистичния израз на правната норма и до нейното изразяване като интенционален акт от страна на законодателя. Затова, когато тук се разглежда конвенционалното значение в езика на закона, вероятно следва то да бъде ограничено до значението на говорителя (нормотвореца), като разбира се, в него се инкорпорира също и семантичния израз на нормата.

Освен това в хода на изследването се установи, че значението на правните разпоредби може да бъде разглеждано като обект на интерпретация в множеството отделни юридически дискурси в процеса на тяхното приложение. Именно в този процес интенционалното значение на законодателя може да бъде преозначено от страна на интерпретатора. Следователно, този вид постигнато значение не е, а вероятно и не би могло да бъде еднозначно във всички отделни контексти, затова няма как да бъде определено като конвенционално.

Всичко това показва, че понятието значение на правната разпоредба може да бъде разглеждано комплексно: в по-голямата част от случаите собственото значение на правните разпоредби, интенционалното значение и значението на интерпретатора съвпадат. Въпреки че в езика на правото можем да отграничим тези три типа значение, това в ни най-малка степен не възпрепятства цялостната езикова яснота и единство на

⁴⁹Andrei Marmor, *Ibid.* Chapter 5. Textualism in Context, pp. 107-130.

⁵⁰Шаранкова, цит. съч. С. 13.

юридическия дискурс. Макар по своята същност трите типа значение да се различават, те все пак са в непрестанно взаимодействие и позволяват непрекъснатото развитие и обогатяване в езика на правото. Това осигурява неговото развитие спрямо динамично променящите се отношения в обществото, което налага правната лексика непрекъснато да бъде дообогатявана с нови понятия и термини, които да отговарят на предизвикателствата на съвременния свят.

Като явен пример за това в заключителната трета глава на дисертационния труд бива разгледан проблемът за глобализационните и интеграционните процеси, тъй като засиленото сътрудничество между отделните държави в сферата на международните отношения, както и „изграждането на обединена Европа и нейното консолидиране“⁵¹, доведоха до множество съществени промени в обществените отношения в световен мащаб. Те от своя страна неминуемо доведоха и до „промени в правните системи на отделните страни“.⁵² Вследствие на това през последните десетилетия се наблюдава съществено преумножаване както на международните, така и на общностните правни източници, а наред с това и до осезаемо нарастване на тяхната роля в регулирането на обществените отношения в рамките на отделните вътрешни правни системи. Този въпрос е от изключително значение, затова той бива разгледан главно в две насоки: от една страна ще се провери доколко това чуждо право може да се разглежда като източник на свършено нови езикови конвенции в националната ни правна система; от друга се разисква въпросът може ли въобще да се говори за еднакво значение на тези международни източници на право, които действат в различните държави с техни собствени езици, имайки предвид вече обсъдените трудности в процеса на превод. Но ако в предходната глава употребата на понятието превод беше използвано по-скоро в метафоричен смисъл, то в настоящия параграф от изследването се разглеждат част от спецификите на този процес в неговата действителна употреба. Въз основа на често застъпваната теза за това, че „преводът може да бъде дефектен“⁵³, се разисква проблемът за източниците на международното публично право, като се търси отговор на въпроса не би ли трябвало международните договори, сключени между разноезични страни, да се разглеждат като съвкупност от множество възможни преводи на отделните фонове езици на държавите, които са страни по тези договори? Означава ли

⁵¹ Илиева-Сивкова, Л. 2010. Съдебен превод и право. в: Хрусанов, Д., Шопов, Т., (Съст.) Език – насоки за писане и редактиране на правни текстове. с. 298.

⁵² Пак там.

⁵³ Glanerd, S. Legrand, P. 2011. Foreign Law in Translation: If Truth Be Told. Pp. 513-532. In: Freeman, M. Smith, F. (Eds.). Law and Language, Current Legal Issues, Volume 15, p. 529.

това, че ни най-малко не бихме могли да говорим за единно конвенционално значение в източниците на международно право? Важното тук е да се открие най-правилният начин, по който да се достигне до приемлив интерпретативен отчет, имайки предвид, че в процеса на международната комуникация непрекъснато се обменят юридически смисли между субекти с често фундаментално „различни основания или рамки“.⁵⁴ Разглеждано по този начин, от една страна това звучи по-скоро като научна фантастика или дори напомня утопична фикция. От друга страна обаче от средата на миналия век до наши дни системата на международните отношения се трансформира в много повече от „система на социални отношения, от която зависят условията за социално съществуване, но и самото съществуване на човечеството“.⁵⁵

Ето защо на първо място трябва да си зададем въпроса „откъде можем да знаем, че две култури са толкова различни, че между тях не е възможно нито взаимно разбиране, нито превод на техните фундаментални норми и ценности“?⁵⁶ За да се направи подобно сравнение, е нужен един общ критерий, който да служи като „координираща система“⁵⁷, въз основа на която да открием и сравним до каква степен две култури или общества се различават помежду си. Такава „мета-система“⁵⁸ можем да открием в общия ни споделен свят, защото, макар и често разминаващи се по своите правила и категориален апарат, то всички естествени езици се отнасят за един и същи свят, служат за описание на едни и същи неща и организират подобни отношения. „Онтологията може и да е относителна, но езикът не е. В света съществува нещо абсолютно, т.е. надхвърлящо рамките на индивида и общността. Само поради това езикът е възможен, защото само

⁵⁴ Бузов, В. 2002. Философия на езика. с. 112.

⁵⁵ Стефанов, Г. 2004. Теория на международните отношения. с. 38.

⁵⁶ Бузов, В. 2002. Философия на езика. с. 112.

⁵⁷ Пак там.

⁵⁸ Вихрен Бузов, Философия на езика (София/ ИК Одри 2002), с. 112.

поради това, че живеят един свят, хората могат да предават и приемат помежду си нещо“.⁵⁹ Единствено по този начин вече можем да говорим за по-скоро „частична невъзможност за преводимост“⁶⁰, отколкото за „пълна невъзможност“⁶¹, защото, както отбелязва Дейвидсън, „език, организиращ подобни неща, би трябвало да бъде език, много подобен на нашия“.⁶² Това се отнася в не по-малка степен и за езика на правото, защото макар и различен за всяка една правна система, то те изпълняват основно сходни функции, тъй като правото урежда сходни обществени отношения.⁶³ Това важи в пълна степен за многостранните международни договори, чието предназначение доста често има за цел да уреди всеобщи човешки права и свободи и следователно за тяхното формулиране се употребяват понятия и категориален апарат, които са всеобщи и вече разпространени в почти всяка една правна система. Това показва, че „не може да се открие смисленост в тоталната невъзможност за превод“.⁶⁴ То само по себе си предполага, че множеството от тези нормативни текстове винаги ще бъдат преводими във всяка една правна система именно по силата на своята универсалност и всеобщност. Тук това може да се определи като „оперативна конвенция, която произтича от поредица от феноменологични предположения за съгласуваността на света, за присъствието на значение в много различни, може би формално антигетични семантични системи, за валидността на аналогията и паралелността“.⁶⁵ Всеки превод бива „валидизиран или отхвърлен от местните интерпретационни познания,

⁵⁹ Сергей Герджиков, *Философия на относителността* (София: ИК Екстрем 2012), с. 203-204.

⁶⁰ Доналд Дейвидсън, „Върху самата идея за концептуална схема,“ *Философия на логиката II*, (2008): с. 230.

⁶¹ Цит. съч., с. 237.

⁶² Пак там.

⁶³ Макар в сферата на Международното частно право често да се срещат цели правни институти, които да са специфични за конкретната правна система, то в сферата на Международното публично право това се случва много по-рядко.

⁶⁴ Доналд Дейвидсън, „Върху самата идея за концептуална схема,“ *Философия на логиката II*, (2008): с. 230.

⁶⁴ Цит

⁶⁵ Steiner 1975, p. 297, cited in: Rosanna Masiola, and Tomei, R. *Law, Language and Translation: From Concepts to conflicts* (International University Stranie of Perugia 2015), p. 15.

интегрирани от определена аудитория“.⁶⁶ По този начин преводът би бил възможен единствено когато е съобразен с „прилагането, което се осъществява в социалния контекст на българското общество“⁶⁷, тоест със специфичните стилистични, синтактични и прагматични особености на българския книжовен език, но също така и със стилистичните и терминологичните особености на законовата лексика в системата на вътрешното право на страната. Разбира се, това ни най-малко не отстъпва от изискването преводът на български език да бъде максимално коректен, трансформирайки международния акт възможно най-точно, отговаряйки на целите и езиковото му съдържание. За да бъдат постигнати тези важни условия, „преводачът не бива да излиза извън рамките на текста“⁶⁸, което налага всеки превод на международни договори да се извърши от екип от експерти в конкретната област, които да бъдат запознати със спецификите както в правната материя, така и с лексическите специфики на двата езика. Едва след като това се приеме за принципно положение, въпреки неизбежните разминавания в преводите, преводът на български език може да се приема като притежаващ фиксирано значение и конвенционална стабилност, която се приближава в най-висока степен до оригиналния, изходен текст. По този начин при последващото приложение на съответния договор, позоваването би следвало да се осъществи въз основа именно на преведения текст, „независимо от това, че някои от тези договори съществуват в системата на международното право на официален език, който не е български“.⁶⁹ Но ако можем да разгледаме правилата на международното публично право като своеобразни езикови конвенции, действащи в рамките на вътрешноправната система на България, то според

⁶⁶ Ibid.

⁶⁷ Росен Ташев, „Езикът на чуждото право при прилагането му в българската правна система,“ Език. Насоки за писане и редактиране на правни текстове, (2010): с. 280.

⁶⁸ Simone Glanert, and Legrand, P. „Foreign Law in Translation: If Truth Be Told,“ Law and Language: Current Legal Issues 15, (2011): p. 517.

⁶⁹ Росен Ташев, „Езикът на чуждото право при прилагането му в българската правна система,“ Език: Насоки за писане и редактиране на правни текстове, (2010): с. 278.

мен въпросът относно правилата на чуждите вътрешноправни системи, които все по-често се прилагат на територията на нашата страна по силата на международното частно право, стои по съвсем различен начин. Тази задача обаче би могла да бъде допълнително усложнена, ако при превода се окаже, че „липсват еквиваленти, съществуват промени в значението, системите са различни, на лице е десемантизация“⁷⁰ и др. Именно това затруднява „квалификацията на фактическия състав или на отношението, съобразно правните понятия или институти от чуждата правна система“⁷¹, което от своя страна прави по-труден процеса по решаването на даден казус с международен елемент. За да се достигне до крайно решение, съдията ще трябва да тълкува и прилага това чуждо право съгласно установения начин в съответната чужда държава. Обаче, както отбелязва Ташев, „ефективното прилагане на това условие би изисквало твърде задълбочено познаване на особеностите на чуждата правна система, което не е по силите на редовите практикуващи юристи“.⁷² Именно това прави прилагането на чуждото право най-голямото предизвикателство за националния правоприлагащ орган. Трябва да се отбележи, че при хипотеза, в която е на лице липса на еквивалентни понятия и цели институти, „точният превод е просто утопия, а пълната междуезикова симетрия едва ли е възможна и е обект на културни филтри и езикови ограничения“.⁷³ По този начин от една страна стои културната относителност и неизбежната недефинируемост на чуждия текст, което прави вероятно разминаването в езиковото значение между двата езика. От другата страна стои изискването за правилно и точно правоприлагане, налагащи този текст да бъде преведен и приложен максимално точно.

⁷⁰ Rosanna Masiola, and Tomei, R. Law, Language and Translation: From Concepts to Conflicts (International University Stranie of Perugia 2015), p. 5. .

⁷¹ Росен Ташев, „Езикът на чуждото право при прилагането му в българската правна система,“ Език: Насоки за писане и редактиране на правни текстове, (2010): с. 282.

⁷² Пак там. с. 283-284.

⁷³ Rosanna Masiola, and Tomei, R. Ibid., p. 10.

Осъществявайки този юридически превод, може да се каже, че задачата на Съда се трансформира не в превод на текстове, а по-скоро в „превод на други култури“. ⁷⁴ Едва по този начин съдът би бил в състояние да прилага чуждото право като „органична част от цялостната система от български правни норми“. ⁷⁵ Това поставя фокус върху цялостната чужда правна система, защото единствено по този начин дадено правно понятие или институт, които притежават смисъл и действие, могат да бъдат правилно разбрани и съответно коректно преведени“. ⁷⁶ В този процес въз основа на предоставената му международна компетентност, съдът осъществява специфична трансформация на правните норми „от езиково и юридически незадължителни в езиково и юридически задължителни“. ⁷⁷ Тук тяхната употреба се ограничава единствено до конкретния казус, който съдът решава по силата на своята компетентност. Те продължават да се ползват с все същата правна сила и фиксирано езиково значение в рамките на правната система, в която имат правно действие, но това чуждо право „не представлява част от българската правна система и не притежава задължителността на нейните правни норми“. ⁷⁸ Такова те имат в чуждото право“. Това означава, че прилагането на това чуждо законодателство в българската правна рамка, е, така да се каже, казуистично и то в ни най-малка степен не се превръща в трайна съставка от вътрешното право на страната и следователно не придобива фиксирано конвенционално значение в системата на нормативните й актове.

⁷⁴ Katan, D. 2014. *Translating Cultures - An introduction for Translators, Interpreters and Mediators*. New York: Routledge. p. 325.

⁷⁵ Росен Ташев, *Езикът на чуждото право при прилагането му в българската правна система*, „Език: Насоки за писане и редактиране на правни текстове, (2010): с. 282.

⁷⁵ Rosanna Masiola, and Tomei, R. *Law, Language and Translation: From Concepts to Conflicts* (International University Stranie of Perugia 2015), p. с. 284.

⁷⁶ Ташев, Р. 2010. Цит. съч. с. 284.

⁷⁷ Ibid..

⁷⁸ Росен Ташев, цит. съч. с. 284.

На следващо място в текста се разглежда проблемът за интеграционното право на европейския съюз и за това до колко може да се говори за единно интеграционно право, функциониращо по един и същи начин и с единно значение на всички 24 официални езика, които европейският съюз обединява. Имайки предвид факта, че едно от най-важните изисквания за пълноценното функциониране на правото на Европейския съюз е това за неговото еднакво действие на територията на целия Съюз, което налага единното езиково значение като предпоставка за еднозначно тълкуване. Тук тази еднозначност може да се разглежда като „един вид екзистенциален проблем, към който трябва да се отнася правният ред на Съюза“.⁷⁹ Именно това до голяма степен налага наличието на множество различни способи, посредством които европейските институции са в състояние да осигурят така необходимите гаранции за единното функциониране на интеграционния правопорядък като обща система от правила, действащи по еднакъв начин и с едно общо значение на територията на Съюза.

След като бъдат преведени от преводачи експерти, които познават лингвистичните особености на съответния език, европейските законодателни актове следва да преминат през юридиколо-лингвистична верификация от юрист лингвист. Европейският Съюз, като наднационално обединение, образува общност, която събира в себе си множество различни правни системи и култури, всяка една от които притежава свои собствени правни институти и регулативни способи, които в нередки случаи могат да отсъстват в една или в повече от останалите правни системи в Съюза. Именно едно такова разнообразие често се дава като аргумент за особените трудности, присъщи за правния превод. Именно в подобен контекст фигурата на юрист-лингвиста експлицира най-явно. Тази

⁷⁹ Karen McAuliffe, „Precedent at the Court of Justice of the European Union: The Linguistic Aspect,“ *Law and Language: Current Legal Issues* 15 (2011): p. 484.

роля е „нещо различно както от адвокат, така и от преводач. Юрист-лингвистът е перфектен синтез между юрист и лингвист“.⁸⁰ Това са експерти от институциите на ЕС, притежаващи широки специализирани познания от една страна в областта на лингвистиката, а от друга в тази на правната лексика. . В този процес, „макар от юридическите преводачи да не се очаква да създават текстове, които да бъдат еднакви по значение – поради илюзорния характер на еквивалентност, разбираана като идентичност от тях се очаква да създадат паралелни текстове, които са еднакви по правен ефект, т.е. тези паралелни текстове се очаква да бъдат тълкувани и прилагани по същия начин, независимо от правния системен контекст“.⁸¹

В подобна хипотеза изглежда принципът за „глобалната относителност“⁸² е приложим, тъй като той гласи, че „всички общности все пак са човешки форми и затова преносите на смисли са възможни. Това се потвърждава в преводите между различни култури. И все пак един смисъл не може да се пренесе от един жизнен процес в друг, а само да се индуцира, търсейки най-силното подобие“.⁸³ Но ето защо вероятно чуждият, непознат за българската правна система правен институт, би могъл да бъде разбран чрез съпоставянето му спрямо езиковите решения – езиковите формулировки, които дава българското законодателство в сходни хипотези. Тук ролята на експертите се състои в превод на нормативен текст, чрез едно, така да се каже, пренасяне на значението, вложено в контекста или значението от гледна точка на прагматиката, а не чистото механично възпроизвеждане на буквалното значение или семантичното съдържание. Това е така, защото „кодовете, които

⁸⁰ Karen McAulife, *Language and Law in The European Union: The Multilingual Jurisprudence of The Ecj* (Oxford: Oxford University Press 2015), p. 211.

⁸¹ Elina Paunio, *Legal Certainty in Multilingual EU Law: Language, Discourse and Reasoning at the European Court of Justice* (Farnham Burlington: Ashgate Publishing Company 2013), P 7.

⁸² Сергей Герджиков, *Философия на относителността* (София: ИК Екстрем 2012), с. 105.

⁸³ Пак там, 115-116.

позволяват предаването на информация посредством езика, зависят от контекста, тъй като успешната комуникация зависи от общото декодиране на контекста, като по този начин се създава един общ смисъл между лицето, което предава и получава информацията“.⁸⁴ Разглеждан по този начин, преводът тук се схваща като „опит за възстановяване на значенията на една култура, като се използва езика на друга“⁸⁵, което показва обусловеността на езика от културата на даденото общество. Затова езиковото транспониране на иманентни за една правна система/култура понятия в рамките на друга, се явява най-трудната задача в превода на юридическите текстове. Това се дължи именно на тази културна обусловеност на правната лексика. Затова в процеса на европейското нормотворчество се утвърждава един законодателен стил, избягващ неясните, твърде абстрактни формулировки и употребата на, така да се каже, културно-натоварени езикови изрази. По този начин в „европейските институции и в международното право се развива един по-неутрален и необвързан с определена култура правен език“.⁸⁶ Този универсален, освободен от културна натовареност нормотворчески стил има за цел да опосредства превода и транспонирането на европейско-правните нормативни текстове в отделните правни системи на държавите членки.

Тук обаче възниква един парадокс: както отбелязва Дейвид Катън, „идеята за английския език като международен език и използването на стандартизиран международен технически език, е опит да се направят технически както езика, така и културата. Най-екстремните примери за това са изкуствените или спомагателните езици като есперанто, които не съдържат култура. Но именно това обуславя техния неуспех на

⁸⁴ Richard Nobles, and Schiff, D., „Legal Pluralism: A System Theory Approach to Language, Translation and Communication,“ *Law and Language: Current Legal Issues* 15, (2011): p. 114.

⁸⁵ Ibid.

⁸⁶ Кристина Крислова, Модалност и юридическа употреба на Shall и May и техните еквиваленти на български език в законодателството на ЕС. (Автореферат, Пловдивски университет Паисий Хилендарски, 2018), с. 10.

практика“⁸⁷, тъй като в процесите на интерпретация често могат да възникнат противоречиви или тълкувателни резултати, които биха възпрепятствали пълноценното функциониране на тези предписания като единна система, защото в процеса на интерпретация подобна „неутрална позиция е илюзия. В езика, който единствен пренася информация за феноменалния свят между различни индивиди, естествено се получават разминавания“.⁸⁸ Ето защо в този процес е възможно да се породи разминаване в извлечаното от различните субекти значение.

Макар европейският законодател да употребява терминология и лингвистичен апарат, които предполагат тяхното еднакво интерпретиране, независимо от правната система или от националния език, на който бива осъществяван процесът на тълкуване, както отбелязва Елина Паунио: „дори когато говорим за понятия, които принадлежат към автономната сфера на правото на ЕС, все пак може да се породи известно объркване относно тяхното значение (намерение и разширяване), когато се внася в националния контекст от национални съдии и власти.“⁸⁹ Вероятно въз основа на това може да се предположи, че макар в следствие на коректен превод да може да се извлече едно и също семантично съдържание, което да бъде еквивалентно в двете правни системи, всеки от интерпретаторите в тях хипотетично може да достигне до различни тълкувателни резултати, или с други думи прагматичното съдържание ще бъде различно. Но именно това до голяма степен налага наличието на специализирана процедура за тълкуване на актовете на ЕС, осъществявана пряко от Съда на Европейския съюз. Това е уредено в член 267 на ДФЕС (предишен член 234 от ДЕО). Преюдициалното запитване има за цел да осигури еднакво действие на правото на ЕС на територията на всички държави членки.

⁸⁷ David Katan, *Translating Cultures: An Introduction for Translations, Interpreters and Mediators* (New York and London: Routledge 2014), p. 45.

⁸⁸ Сергей Герджиков, *Философия на относителността* (София: ИК Ек

⁸⁹ Elina Paunio, *Legal Certainty in Multilingual EU Law: Language, Discourse and Reasoning at the European Court of Justice* (Farnham Burlington: Ashgate Publishing Company 2013), p. 9.

Именно чрез този специализиран юридически способ се „предотвратяват различията в тълкуването на общностното право, което националните юрисдикции следва да прилагат. Той се стреми да гарантира това приложение, предоставяйки на националния съдия средство за премахване на трудностите, които би могло да предизвика изискването за обезпечаване на пълното действие на общностното право в рамките на съдебните системи на държавите членки“.⁹⁰ По този начин Съдът на ЕС служи като своеобразен гарант за запазване на единството и правилното действие на правото на съюза на територията на всички държави членки. Без него то би имало различно значение и различни последици. Затова „помощта на Съда на Европейския съюз непрекъснато се изисква, тъй като, доколкото правото на ЕО е многоезично, националните съдилища и административни органи не могат да разчитат единствено на собственото си разбиране за европейското законодателство, съставено на техния език“.⁹¹

Подобен род трудности биха могли да бъдат преодоляни посредством споделената единна правна култура, защото, както отбелязва Дейвид Катън: „културата не е фактор, а по-скоро рамката (контекстът) в която се осъществява цялата комуникация“.⁹² Точно затова, именно посредством един такъв общ межкултурен правен дискурс, който се явява необходимата специфична система от тълкувателни правила и способности и осигурява еднозначна интерпретация в рамките на конкретната правна система, може да бъде постигнато така необходимото споделено единно конвенционално значение в европейското законодателство. Този процес следва да бъде насочван от самия Европейски съюз, който, по думите на А. М. Лопес-Родригес, разполага с необходимия капацитет „да насърчава развитието на общ европейски правен дискурс посредством

⁹⁰ Жасмин Попова, *Право на Европейския съюз* (София: ИК Сиела 2012), с. 429.

⁹¹ ⁹¹ Ana M. Lopez-Rodriguez, „Toward a European Civil Code Without a Common European Culture?: The Link Between Law, Language and Culture,“ *Brooklyn Journal of International Law* 29, № 3, (2004): p. 1213.

⁹² David Katan, *Translating Cultures: An introduction for Translators, Interpreters and Mediators* (New York: Routledge 2014), p. 324.

правни изследвания, правно образование и постепенното създаване на обща правна методология. Това би могло да помогне за формиране на една обща правна култура, което да допринесе за по-лесното постигане на реална еднаквост“.⁹³ Това би могло да бъде постигнато като, освен правната лексика, която бива употребявана в дадена правна система, се усвои и цялостния споделен европейски нормативен дискурс. Той включва всички онези специфики, които съставляват иманентните за съответния правопорядък езикови конвенции и нормативни структури. Те обаче не биха имали своето значение без необходимия контекст за тяхната правилна употреба, изясняване на техния специфичен произход, начина на включването им и тяхната културна обусловеност.

Може би подобни съображения оформят възгледите на ¹ Sage-Fuller, Prinz Zur Lippe, и O’Conaill, които твърдят, че „връзката между европейските правни традиции е в основата на Европейския съюз и е необходима за създаването на съгласувано европейско право и ефективни и ефикасни правни структури“.⁹⁴ По този начин интеграционното право ще бъде еднозначно, разминаванията ще се сведат до минимум, ще се постигне съгласуваност, единосмислие и единомислие. Така, едва когато заменим езиковия релативизъм със светооткриване, едва когато се научим да използваме езиковите и културни различия като източник на потенциални възможности за развитие и обогатяване на собствената ни култура (като това, разбира се, ни най-малко не заличава собствените ѝ специфики и отлики) и споделим един общ европейски дискурс, едва тогава можем да говорим за еднаквост и споделяне на общи конвенции и еднозначно наднационално право.

⁹³ Ana M. Lopez-Rodriguez, „Toward a European Civil Code Without a Common European Culture?: The Link Between Law, Language and Culture,“ Brooklyn Journal of International Law 29, № 3, (2004): p. 1215.

⁹⁴ Benedicte Sage-Fuller, Prinz Zur Lippe, F., and O’Conaill, S., „Law and Language (S) at the Heart of the European project: Educating Different kinds of Lawyers,“ Law and Language: Current Legal Issues 15, (2011): p. 496.

7. ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Въз основа на моето изследване безспорно мога да заключа, че правните норми могат да се разглеждат като езикови конвенции. Макар в хода на изследването многократно да препотвърдих, че съществуват множество фактори, които влияят върху тях и определят степента на конвенционалност на постигнатото значение, то външният езиков израз на нормата остава непроменен, а заедно с него се съхранява и конвенционалният характер на нормата.

Както стана ясно още в самото начало на изследването, правото би могло да се разглежда като изградено от социални конвенции. В първи параграф изразих тезата, че появата на правото се съпътства от появата на дълбоки конвенции, израз на най-съществените негови елементи, които се запазват и до наши дни. Тези дълбоки конвенции, макар и в изменен вид, в съвременното определят съществените елементи на основната правна реализация – фактическото и на основните правни системи, действащи в света, диференцирайки ги една от друга.

В последствие, разглеждайки сложната и комплексна онтология на правната система, показах мястото и ролята на правните норми като свързващ елемент, инкорпориращ в своята същност елементи от цялата система на правото.

След това, в трети параграф на първа глава, предложих начин за оценяване на стойността по истинност на правните норми, отговарящ на тяхната многоаспектна природа, нормирайки съществени аспекти от обществените отношения. Правните норми създават една идеална от

гледна точка на правото действителност или префиксиран контекст, където нормата винаги е истинна по силата именно на този префикс. По този начин този идеален свят или самата правна норма се явява онзи необходим критерий, с който членовете на обществото да съобразяват своето поведение., като това превръща нормата в своеобразно мерило за фактите от действителността – реалният свят. Както показах в хода на изследването, процесът на правна реализация е мястото, където фактическо и дължимо се срещат, светът на дължимото преобразува света на фактическото по свой образец, възстановявайки по този начин обществените отношения до тяхното нормално, от гледна точка на правото състояние. Въз основа на тази функция на нормите предложих способ за оценка на тяхната стойност по истинност. Прилагайки семантичния антиреализъм на Дъмет, предложих един възможен начин как може да бъде приписана такава стойност в процеса на правна реализация. Както в последствие показах, в основата на една такава правна реализация стои езиковата интерпретация на правната норма. Този процес се явява единствения възможен способ, чрез който изразеният по абстрактен начин адресат на нормата би могъл да бъде идентифициран, което би могло да бъде осъществено единствено посредством езика. Интерпретирайки езиковия израз на нормата, интерпретаторът екстраполира смисъла, вложен в нея. Той съотнася фактите от действителността към текста на нормата. По този начин нормата е реализирана, а правният казус е решен.

Това прави явна връзката между право и език, защото без езика, правото не би могло да изпълнява своите функции. Без своя езиков израз правните норми не биха могли да достигнат до своите адресати. Затова тук трябва да се постави акцент именно върху езиковия израз на правните норми.

Както безспорно показах, прилагайки теорията на Витгенщайн относно невъзможността да съществува частен език, само когато езиковото съдържание на нормата е формулирано посредством думи, чието значение е общоприето и не буди никакво съмнение у никого, само тогава правната повеля би била разбираема за всеки. Това показва фундаменталната роля на езиковите конвенции в законовата лексика. Запазването и функционирането на правото като основен и всеобщ нормативен регулатор, отправящ общовалидни правила за поведение до всички адресати на съответното правило, се нуждае от, така да се каже, една презумпция за конвенционалност. Като недвусмислено потвърждение на тази теза могат да се посочат множеството нормативни правила, изискващи еднозначност и яснота при формулирането на нормативните актове, част от които разгледах в текста.

Както показах на различни места в изследването, именно придържането към тези езикови правила (езикови конвенции) прави възможно осигуряването на единство в езика на закона, допринасяйки за неговата общодостъпност и разбираемост. По този начин нормотворческият авторитет формулира една, така да се каже, презумпция за еднозначност в езика на закона, по силата на която той изразява нормативните актове, съобразявайки тяхната лексика с тези изисквания. Ето защо според мен конвенционалността или еднозначността в правото може да се разглежда като много повече от пожелателно изискване. Според мен то вече се трансформира във фундаментален въпрос, който може да се каже, че определя легитимното действие на цялата система от правила. В противен случай би могло да се достигне до нееднозначно разбиране на конкретно правило и в крайна сметка това би могло да доведе до неравно третиране на различните субекти, адресати на едно и също правило, което е не само неправилно, то е недопустимо. Това би

застрашило правния ред, неговите принципи за равнопоставеност и справедливост биха били под въпрос.

Затова, макар на множество места в текста да препотвърдих факта, че в интерпретативните процеси на нормативните актове често да се достига до съществено разминаване между влаганото или интенционалното значение и достигнатото или интерпретативното значение на правната норма, то нейният конвенционален характер остава непроменен. Нейният езиков израз, както и значението, вложено от нормотворческия орган чрез този езиков израз, също се запазва. Без съмнение показвах, че съществуват множество фактори, които въздействат върху степента на конвенционалност на интерпретативното значение, като те могат да варират в различни граници. Тези фактори могат да бъдат от интерпретативните цели или интенцията на интерпретатора, до принадлежността на адресатите към различни интерпретативни общности или различни езикови рамки. Въпреки това, независимо дали става въпрос за системата на вътрешното или за тази на чуждото право, стигнах до заключението, че във всяка правна система съществуват правила, които предпоставят тяхната конвенционалност при изразяването на нейните правила.

8. ПРИНОСИ

Като основни приносни моменти в дисертационния труд могат да се отличат следните тези:

1. Авторът предлага за първи път във философската литература тезата за конвенционалния характер на социалните правила, регулирали междуличностните отношения в предправната обществена организация. В последствие е защитена тезата, че

последващото развитие на обществото и съзнанието на индивидите в него водят до появата на правото и последващата институционализация на голяма част от тези конвенции, трансформирайки ги във властнически институционални правила.

2. Авторът предлага иновативен подход за оценка на стойността по истинност на правните норми. Предлагайки комплексен подход, авторът изследва правните норми посредством методите на деонтичната логика и теорията за възможните светове, с чиято помощ правните норми биват представени като изграждащи префиксиран контекст или възможен свят, в който нормата винаги следва да бъде истинна по силата на префикса. В следствие за първи път в научната литература бива предложен подход за оценка на стойността по истинност на правните норми, използващ семантичния антиреализъм на Дъмет. Стойността по истинност на правните норми се обвързва с процеса на правната реализация на нормата в реалния свят или нефиксирания контекст.

3. За първи път в българската научна литература правните норми биват представени като езикови конвенции и паралелно с това се изследват конвенционалните пластове, които по мнението на автора могат да бъдат отличени в езика на закона.

4. За първи път в българската научна литература теорията на Пол Грайс бива приложена към езика на нормативните актове, като по този начин те биват представени като интенционален акт.

5. За първи път в научната литература комуникативните максими, предложени от Грайс, биват съотнесени към избрани нормативни изисквания, отнасящи се до езика на нормативните актове.

6. За първи път в българската научна литература юридическата консултация се представя като един вид езиков

превод, посредством теорията на Куайн относно границите на езиковия превод.

7. За първи път в българската литература авторът разглежда както международното публично и частно право, както и правото на Европейския съюз като източници на нови езикови конвенции във вътрешното право на отделните държави. В изследването бива изразена тезата, че единствено споделеният юридически дискурс като единна система от правила и тълкувателни способности е този, чрез който може да се постигне еднозначност и конвенционална езикова употреба между различните държави.

9. ПУБЛИКАЦИИ ПО ТЕМАТА

1. Баханов, Боян. „Правните норми като езикови конвенции.“ Годишник на Софийския университет „Св. Климент Охридски“, Философски факултет: книга докторанти том 4 (2019): с. 15-29.
2. Bahanov, Boyan. „Truth in legal norms.“ Philosophy 29, №4, (2020): p. 391-402.
3. Баханов, Боян. „Съзнанието като предпоставка за правото и правото като предпоставка за свободната воля.“ Философски алтернативи XXX, №3, (2021): с. 75-83.
4. Баханов, Боян. „Юридическата консултация като езиков превод.“ Докторантски четения том 4, (2021): с. 33-46.
5. Баханов, Боян. „Значение на говорителя и конвенционално значение в правните норми.“ под печат в сп. Философски алтернативи.

11. БИБЛИОГРАФИЯ

НОРМАТИВНА УРЕДБА

1. Бележки по процедурния правилник на Съвета: Процедурни правилници на Европейския съвет и на Съвета. Брюксел: Европейски съюз, 2016..
2. Граждански процесуален кодекс, 2008 г.
3. Договор за Европейския съюз, 1992 г.
4. Договор за функциониране на Европейския съюз, 2012 г.
5. Закон за авторското право и сродните му права, 1993 г.
6. Закон за адвокатурата, 2004 г.
7. Закон за акцизите и данъчните складове, 2006 г.
8. Закон за безопасно използване на ядрената енергия, 2002 г.
9. Закон за задълженията и договорите, 1950 г.
10. Закон за марките и географските означения, 1999 г.
11. Закон за митниците, 1999 г.
12. Закон за наследството, 1949 г.
13. Закон за нормативните актове, 1973 г.
14. Закон за патентите и регистрацията на полезните модели, 1993 г.
15. Закон за платежните услуги и платежните системи, 2017 г.
16. Закон за собствеността, 1951 г.
17. Договор за функциониране на Европейския съюз, 2012 г.
18. Кодекс на труда, 1987 г.
19. Конституция на Република България, 1991 г.
20. Наказателен кодекс, 1968 г.
21. Наказателно-процесуален кодекс, 2006 г.
22. Семейен кодекс, 2009 г.

Указ №883 от 24.04.1974 г. за прилагане на закона за нормативните актове.

ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА

1. Андреев, Михаил. Римско частно право. София: ИК Софи-р, 1975, 1992.
2. Андреева, Людмила. съст. и прев. Психология на познанието: Христоматия по психология на познанието. София: ИК Лик, 1999.
3. Бузов, Вихрен. Аспекти на правната логика. София: ИК Дамян Яков, 1999.
4. Бузов, Вихрен. Светът на нормите: Философско-логическо изследване. София: ИК Одри, 2006.
5. Бузов, Вихрен и др. Философия и език. Велико Търново: УИ Св. Св. Кирил и Методий, 2004.
6. Бузов, Вихрен. Философия на езика. София: ИК Одри, 2002.
7. Бузов, Вихрен. Философия на правото и правна логика в глобалната епоха. София: ИК Абагар, 2010.
8. Видин, Благой. Международно право. София: ИК Сиела, 2020.
9. Витгенщайн, Лудвиг. "Философски изследвания." Избрани произведения, С., НИ. 1988.
10. Владимирев, Иван. Международно частно право: Обща и специална част. София: ИК Софи-Р, 2005.
11. Гадамер, Ханс., Георг. Истина и метод: Основни черти на една философска херменевтика. Плевен: ИК ЕА, 1997.
12. Герджиков, Сергей. De-Cogito: отмисляне на измисления свят. София: ИК Екстрем, 2007, 2012.
13. Герджиков, Сергей. Философия на относителността. София: ИК Екстрем, 2012.

14. Дачев, Лъчезар. История на политическите и правни учения. София: ИК Свида, 2001.
15. Дачев, Лъчезар. Учение за държавата. София: ИК Свида, 2001.
16. Дачев, Лъчезар. Юридически дискурс. Русе: ИК Свида, 2004.
17. Дейвидсън, Доналд. „Върху самата идея за концептуална схема.” Философия на логиката II (2008): 227-243.
18. Елчинов, Димитър. Теории за истината. София: УИ Св. Климент Охридски, 2015.
19. Йотов, Стилиан. „Автономия и достойнство.“ Проблеми на автономията в биоетиката. (2011) Електронен ресурс: i-sofia.bg), последно достъпен 01/2022.
20. Калев, Пламен Митков. „Джон Остин и правният позитивизъм.” Годишник на Бургаски свободен университет том. 27 (2012): 3339-342.
21. Карагеоргиева, Анета. „Митът за референциалността на значението.” Философия прима бр. 1 (2006): 127-139.
22. Карагеоргиева, Анета. „Свободна воля и самоконтрол.“ Човекът: Свободен и несвободен II (2018): 89-95.
23. Карагеоргиева, Анета. Философия на съзнанието. София: ИК Библиотека 48, 2008.
24. Карагеоргиева, Анета. Увод в съвременната теория на познанието. София: ИК Проектория, 2013.
25. Кискинов, Вихър. Правна информатика. София: ИК Сиби, 2012.
26. Колев, Иван, Димка Гочева и Хари Паницидис. Философия: Хронологична антология от Талес до Дериде. София: ИК Анубис, 2007.

- 27.Колев, Тенчо. Правото на езика и езикът на правото. Език: Насоки за писане и редактиране на правни текстове (2010): 210-220.
- 28.Колев, Тенчо. Теория на правотворческата дейност: Ролята на нетипичния законодател. София: УИ Св. Климент Охридски, 2006.
- 29.Крислова, Кристина. „Модалност и юридическа употреба на Shall и May и техните еквиваленти на български език в законодателството на ЕС.“ Автореферат, Пловдивски университет Паисий Хилендарски, 2018
- 30.Кънев, Александър. „Върху генезиса на късната философия на Витгенщайн.“ Критика и хуманизъм (2002): 245-257.
- 31.Манев, Никола. Наказателно процесуално право: Ръководство за студенти. София: ИК Ромина, 2006 .
- 32.Милкова, Димитрина. Обща теория на правото. София: ИК Албатрос, 2001.
- 33.Милкова, Димитрина. Юридическа техника. София: ИК Сиби, 2002.
- 34.Михайлова, Михайлина. Правото - Смисъл, сянка, противоположности. София: АИ Проф. Марин Дринов, 2001.
- 35.Михайлова, Михайлина. Теория на правото: Лекции. София: УИ Св. Климент Охридски, 1996 .
- 36.Моллов, Благовест. Лекции по философия на езика. София: ИК Проектория, 2014.
- 37.Мусева, Боряна. Съст. Поредица международно частно право, Част I: Граждански и търговски дела – международна компетентност. Приложимо право и екзекватура. София: ИК Сиби, 2018.

- 38.Остин, Джон. Как с думи се вършат неща. София:ИК Критика и хуманизъм, 1996.
- 39.Павлова, Мария. Гражданско право: Обща част, том 1. София: ИК Софи-Р, 1995. 37.Петров, Владимир. „Относително определени правни норми.“ Език: Насоки за писане и редактиране на правни текстове (2010): 137-161.
- 40.Петров, Владимир. „Тъжно-смешни разсъждения върху българското нормотворчество.“ Език: Насоки за писане и редактиране на правни текстове (2010): 327-346.
- 41.Попова, Жасмин. Право на Европейския съюз. София: ИК Сиела, 2012.
- 42.„Право и правни отношения.“ Referati.org. Последно достъпен на 06.2019. <http://www.referati.org/pravo-i-pravni-otnosheniq/104217/ref/p17>
- 43.„Правни норми и принципи.“ Legal Theory Forum. September 2, 2007. <http://legaltheory-forums.org/phpBB3/viewtopic.php?f=30&t=445>. Последно достъпен на 06.2019.
- 44.Радева, Василка. Български тълковен речник. София: ИК Изток-Запад, 2019.
- 45.„Раздел II Система на правото.“ Legal Theory Forum, August 9, 2007. Последно достъпен на 06.2019 <http://www.legaltheory-forums.org/phpBB3/viewtopic.php?f=30&t=10>.
- 46.Ролс, Джон. Теория за справедливостта. София: ИК София-СА, 1998.
- 47.Ръсел, Бърtrand. „За природата на истината и неистината.“ Теории за истината, част 1 (1992): 8-18.
- 48.Ръсел, Бърtrand. Проблемите на Философията. Велико Търново: ИК Слово, 1999.

- 49.Семов, Атанас. Съст. и ред. 55 най-важни решения на Съда на Европейските общности с коментари. София: Институт по европейско право, 2007.
- 50.Семов, Атанас. Неприлагане на правото на ЕС поради зачитане на националната идентичност.“ Lex.bg, November 16, 2020. [Неприлагане на правото на ЕС поради зачитане на националната идентичност - Lex.bg News](#). Последно достъпен на 06.2021
- 51.Сивилов, Любен. съст. Теории за истината. София: УИ Св. Климент Охридски, 1992.
- 52.Сивкова, Людмила Илиева. „Съдебен превод и право.“ Език: Насоки за писане и редактиране на правни текстове. (2010): 297-306.
- 53.„Структура на правната норма. bg-pravo.com, (No date). https://www.bg-pravo.com/2009/11/11_29.html Последно достъпен на 20.10.2021
- 54.Спасов, Борис. Съставяне на правни нормативни актове. София: ИК Феня, 2006.
- 55.Сталев, Живко. Нормативната сила на фактическото. София: ИК Феня, 2007.
- 56.Сталев, Живко. „Норми относно норми.“ Правна мисъл бр. 2, (1977), 3-18.
- 57.Стефанов, Георги. Теория на международните отношения. София: ИК Сиела, 2004.
- 58.Стойчев, Стефан. Конституционно право. София: ИК Сиела, 2002.
- 59.Гарски, Алфред. „Семантичката концепция за истината.“ Теории за истината. (1992): 101-144.

- 60.Ташев, Росен. „Езикът на чуждото право при прилагането му в българската правна система.“ Език: Насоки за писане и редактиране на правни текстове (2010): 275-285.
- 61.Ташев, Росен. Обща теория на правото: Основни правни понятия. София: ИК Сиби, 2004.
- 62.Ташев, Росен. „Правната догматика.“ Съвременно право 13, №3 (2002): 7-18.
- 63.Ташев, Росен. Теория на тълкуването. София: ИК Сиби, 2007.
- 64.Фон Вригт, Георг. Логико-философские исследования: Избранные труды. Москва:ИК Прогресс,1986.
- 65.Хабермас, Юрген. Философия на езика и социални теории: Избрани студии. съст. К. Стоянов, 1999.
- 66.Хрусанов, Гавраил. „За чуждите думи в езика на българските закони.“ Език: Насоки за писане и редактиране на правни текстове. (2010): 132-136.
- 67.Хрусанов, Дончо. „Нормативни изисквания към правния език.“ Език: Насоки за писане и редактиране на правни текстове. (2010): 55-59.
- 68.Шаранкова, Жана. Юридическото мислене: Проект за интерпретативна теория. София: УИ Св. Климент Охридски, 2001.
- 69.Alexy, Robert. A theory of legal argumentation: The Theory of Rational Discourse as Theory of Legal Justification. Oxford: Clarendon Press, 1989.
- 70.Aarnio, Aulis. Le rationel comme raisonnable: La justification en droit. Dordrecht: D. Reidel Publishing company, 1987.
- 71.Austin, John. The Province of Jurisprudence Determined. London: John Murray, 1832.

72. Bix, Brian. „Linguistic Meaning and Legal Truth.“ *Law and Language: Current Legal Issue Volume 15* (2011): 34-44.
73. Carston, Robyn. „Legal Texts and Canons of Construction. A View from 8 Current Pragmatic Theory,“ *Law and Language: Current Legal Issue Volume 15* (2011): 8-33.
74. Davies, Karen. *Understanding European Union Law*. Abingdon and New York: Routledge, 2013.
75. Dieter-Borchardt, Klaus. *The ABC of EU Law*. Luxembourg: Publication Office of the European Union 2017.
76. Dummett, Michael. *The seas of language*. Oxford: Clarendon Press, 1996.
76. Dworkin, Ronald. *Taking rights seriously*. New York: Bloomsbury Publishing, 2013).
77. Dummett, Michael. *Truth and other Enigmas*. Cambridge: Harvard University Press, 1978.
78. Engberg, Jan. „Word Meaning and the problem of legal order.“ *The Oxford Handbook of Language and Law* (2012): 175-186.
79. Grice, Paul. „Logic and conversation.“ *Syntax and semantics №3*, *Speech arts*, Cole et al, (1975): 41-58.
80. Grice, Paul. „Meaning.“ *The philosophical review* 66, №3, (1957): 377-388.
81. Grice, Paul. *Studies in the way of Words*. Cambridge: Harvard University Press, 1991.
82. Glanert, Simone. „Europe Aporetically: A Common Law without a common Discourse.“ *Erasmus Law Review Volume 5*, №3, (2013): p. 135-150.

83.Glanert, Simone and Pierre Legrand. „Foreign Law in Translation: If Truth Be Told.“ Law and Language: Current Legal Issues Volume 15 (2011): 513-532.

84.Green, Leslie and Thomas Adams, "Legal Positivism", The Stanford Encyclopedia of Philosophy (Winter 2019 Edition), Edward N. Zalta (ed.), URL = [<https://plato.stanford.edu/archives/win2019/entries/legal-positivism/>](https://plato.stanford.edu/archives/win2019/entries/legal-positivism/).

Последно достъпен на 20.11.2021

85.Gruter, Margaret and Paul Bohannan. Eds. Law, Biology and Culture: The Evolution of Law. Santa Barbara: Ross-Erikson Publishers, 1983

86.Habermass, Jurgen. „An Exploration of the Meaning of trans nationalization Democracy: Using the Example of European Union.“ Critical Theory in Critical Times: Transforming the Global political and Economic order (2017): 3-20.

87.Halpin, Andrew. „Language, Truth, and Law.“ Law and Language: Current Legal Issues Volume 15 (2011): 62-78.

88 Hart, Herbert, L. A. The Concept of Law. Third Edition, Oxford: Oxford University Press, 2012.

89.Heinze, Eric. „Where be his quiddities now? Law and language in Hamlet.“ Law and Language: Current Legal Issue Volume 15 (2011): 201-220.

90.Hurford, James. The Origins of Language: Slim guide. Oxford: Oxford University Press, 2014.

91.Hutton, Christopher. Language, Meaning and the Law. Edinburgh: Edinburgh university press, 2009.

92.Iemhoff, Rosalie, "Intuitionism in the Philosophy of Mathematics", The Stanford Encyclopedia of Philosophy (Fall 2020 Edition), Edward N. Zalta (ed.),

URL = <<https://plato.stanford.edu/archives/fall2020/entries/intuitionism/>>.

Последно достъпен на 20.11.2021

93.Katan, David. *Translating Cultures: An introduction for Translators, Interpreters and Mediators* New York: Routledge 2014.

94.Kelsen, Hans and Knight, M. „Norm and Value.“ *California Law Review* Volume 54, №4 (1966): p. 1624-1629.

95. Legrand, Pierre. „Against a European Civil Code.“ *The Modern Law Review* Volume 60, №1, (1997): 44-63.

96.Legrand, Pierre. „European Legal System.“ *The International and Comparative Law Quarterly* Volume 45, №1 (1996): p. 52-81.

97.Leung, Janny. „Chapter Six Translation Equivalence as Legal Fiction.“ Farnham: Publishing Company, 2016.

98.Lewis, David. *Convention: A philosophical study*. Oxford: Blackwell publisher, 1969.

99.Lopez-Rodriguez, Anna, M. „Toward a European Civil Code Without a Common European Culture? The Link Between Law, Language and Culture.“ *Brooklyn Journal of International Law* Volume 29, Issue 3 1195-1220.(2004):

100.Lycan, William. *Philosophy of language: A contemporary introduction*. New York and London: Routledge, 2008.

101.Marmor, Andrei. „On Convention.“ *Synthese* Volume 107, №3, (1996): p. 349-371.

102.Marmor, Andrei. *Philosophy of Law*. Princeton: Princeton University Press, 2010.

103.Marmor, Andrei. Social conventions from language to law. Princeton and Oxford: Princeton University Press, 2009.

104.Marmor, Andrei. The language of law. Oxford: Oxford university press, 2014.

105.Masiola, Rosanna and Renato Tomei. Law, language and translation: From concepts to conflicts. Perugia: International university Stranieri of Perugia, 2015.

106.McAulife, Language and Law in The European Union: The Multilingual Jurisprudence of The ECJ (Oxford: Oxford University Press 2015.

107.McAulife, Karen. „Precedent at the Court of Justice of the European Union: The Linguistic Aspect.“ Law and Language: Current Legal Issues Volume 15 (2011):483-492.

108.McCormack, Neil. (Reviewed works), „Essays in Jurisprudence and Philosophy by H. L. A. Hart.“ The Modern Law Review Volume 47, №6 (1984): 751-760.

109.McNamara, Paul and Frederik Van De Putte, "Deontic Logic", The Stanford Encyclopedia of Philosophy (Spring 2021 Edition), Edward N. Zalta (ed.), URL = <<https://plato.stanford.edu/archives/spr2021/entries/logic-deontic/>>.

110.Menzel, Christopher, "Possible Worlds", The Stanford Encyclopedia of Philosophy (Fall 2021 Edition), Edward N. Zalta (ed.), URL = <<https://plato.stanford.edu/archives/fall2021/entries/possible-worlds/>>.

Последно достъпен на 20.11.2021

111.Miller, Alexander, "Realism", The Stanford Encyclopedia of Philosophy (Winter 2021 Edition), Edward N. Zalta (ed.), forthcoming URL = <<https://plato.stanford.edu/archives/win2021/entries/realism/>>._____ Последно достъпен на 20.11.2021

- 112.Nobles, Richard and David Schiff. „Legal Pluralism: A System Theory Approach to Language, Translation and Communication.“ Law and Language: Current Legal Issues Volume 15 (2011): 100-114.
- 113.Pauen, Michael. Illusion Freiheit. Moegliche und unmoegliche Konsequenzen der Hirnforschung. Frankfurt am Main: . S. Fischer Verlag, 2004.
- 114.Paunio, Elina. Legal Certainty in Multilingual EU Law: Language, Discourse and Reasoning at the European Court of Justice. Farnham Burlington: Ashgate Publishing Company, 2013.
- 115.Pym, Anthony. Exploring Translation Theory. London and New York: Routledge, 2014.
- 116.Quine, Willard V. O. Word and Object. Cambridge: MIT press, 1960, 2013.
- 117.Rodriguez-Blanco, Veronica. „Claims of Legal Authorities and 'Expressions of Intention: The Limits of Philosophy of Language.“ Law of Language: Current Legal Issue Volume 15 (2011): 79-99.
- 118.Sarcevic, Susan. „Die Übersetzung von mehrsprachigen EU-Rechtsvorschriften: Der Kampf gegen Sprachdivergenzen.“ Insights into Specialized Translation, Volume 46 (2006).
- 119.Sarcevic, Susan. Legal Translation and Theory: A Receiver-oriented Approach. Електронен ресурс: [Microsoft Word - sarceviccontrib_rev .doc \(tradulex.com\)](#), последно достъпен 01/2022.
- 120.Sage-Fuller, Benedicte, Ferdinand Prinz Zur Lippe, and Sean O’Conaill., „Law and Language(S) at the Heart of the European project: Educating Different kinds of Lawyers.“ Law and Language: Current Legal Issues Volume 15 (2011): 493-512.
- 121.Skoczen, Izabela. „Chapter 2: The Strategic Principle and the Maxim of the Selectivity“ Implicatures within Legal Language“ (2019): 15-54.

- 122.Searle, John. *Speech acts: An essay in the philosophy of language*. Cambridge: Cambridge university press, 1969.
- 123.Shaer, Benjamin. "Toward a Cognitive science of Legal Interpretation." *Law and Language: Current Legal Issue Volume 15* (2011): 259-291.
- 124.Siegel, Jonathan R. „The Inexorable Radicalization of Textualism.“ *University of Pennsylvania Law Review Volume 158* (2009): 117-178.
- 125.Turner, Stephen. *Explaining the normative*. Cambridge: Polity Press, 2010.
- 126.Watson, Alan. *The evolution of law*. Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 1985.
- 127.Winter, Stephen. „Frame Semantic and the Internal Point of view.“ *Law and Language: Current Legal Issue Volume 15* (2011): 115-